

Šiaulių žemė Viduramžiais

SUNAIKINTŲ PILIŲ LOKALIZACIJOS PROBLEMOS

IVADAS

Palyginti gausi senosios Šiaulių žemės tyrimų istoriografija iki šiol neišsprendė svarbiausių problemų, nes labiausiai buvo susitelkta į garsiojo 1236 m. rugsėjo 22 d. Šiaulių (Saulės) mūšio peripetijas. Daugelis svarbesnių tyrimų skirti šio įvykio sukaktims, tad iš dalies ši tema tapo jubiliejine¹. Sukdamiesi užburtame rate, nerandame patikimesnių duomenų įsise-nėjusiai faktografijai praplėsti ir pagilinti. Bene mažiausiai abejonių kelia įrodymas, jog Saulės mūšis įvyko Šiaulių žemėje ir vadintinas tokiu vardu. Trūksta sisteminių bei kompleksinių tyrimų. Keisčiausia, kad esamas spragas bando užkaišioti mėgėjai, keldami įvairias „hipotezes“ ir platindami jas per žiniasklaidą².

Viena iš svarbesnių, tačiau tiesiogiai su 1236 m. mūšiu nesusijusių problemų – nu-statyti, kur stovėjo keturios per 1348 m. Livonijos ordino žygi į Šiaulių žemę sunai-kintos pilys. Tęsiant jau senokai paskelbtus fundamentalius tyrimus³, pastaruoju metu šis klausimas susilaukė išskirtinio dėmesio (čia minėtini Edvardo Gudavi-čiaus⁴, Romo Batūros⁵, Tomo Baranausko⁶ darbai), tačiau šaltinių fragmentiškumas bei archeologinių tyrimų stoka trukdo lo-kalizuoti svarbesnius centrus ir patikslinti Šiaulių žemės ribas. Tad šiame straipsnyje pasitelkus preliminarūs piliakalnių ar-cheologinių kasinėjimų ir topografinių tyrimų bei toponimikos duomenis, taip pat atsižvelgus į rašytinių šaltinių informaciją (Johano Renerio, perteiktą Baltramiejaus

Hionekės⁷, Hermano Vartbergės⁸ kronikas ir vėlesnes Baltazaro Rusovo⁹, Dionizijaus Fabricijaus¹⁰ kompiliacijas) mėginama dar kartą aptarti XIV a. vidury sunaikintų Šiaulių žemės pilių paieškas ir pateikti naujų galimų lokalizacijos variantų. Be to, remiantis naujausiais duomenimis, bandoma atkurti 1348 m. Livonijos ordino pajėgų žygio maršrutą.

GYNYBINIŲ SISTEMŲ KŪRIMAS XIV A. 3–6 DEŠIMTMEČIAIS

Jau XIII amžiuje vyksta intensyvi konku-rencinė kova dėl Žiemgalos. Pradiniame etape akivaizdi persvara buvo lietuvių kunigaikščių pusėje, o žiemgaliams su-darius sąjungą su Kalavijuočių ordinu ir veikiant išvien (iki 1219 m.), bent jau laikinai buvo atkurta pusiausvyra. Žiemgalių kunigaikščiams teko itin ne-lengvas uždavinys išlaviruoti sudėtingoje Padauguvyje susidariusioje geopolitinėje situacijoje. Neretai žiemgalių sąjungos nei su viena, nei su kita puse laukiamų rezultatų neduodavo, tad jie būdavo paliekami likimo valiai. Antai 1220 m. kalavijuočiams užimant Mežuotnės pilį, žiemgaliams nepavyko prisišaukti są-jungininkų lietuvių pagalbos¹¹. Tačiau pats lietuvių karių pasirodymas aiškiai parodė kunigaikščių interesus: Mežuot-nės kritimas ir Rytų Žiemgalos šiaurinės dalies atitekimas Livonijai greičiausiai lietuviams atvėrė kelią įsitvirtinti pieti-nėje jos dalyje.

Livonijos ordino spaudimas ir bandymai įsitvirtinti Vakarų Žiemgaloje XIII a. antrojoje pusėje vyko gan permainingai: nors 1250–1259 m. ir 1272–1279 m. Livonijos ordinui pavyko pajungti žiemgalius, bet galutinės jų kapituliacijos dar teko palaukti. Tik 1289–1290 m. užėmus paskutinės Vakarų Žiemgalos pilis – Duobelę, Raktę, Sidabrę, dauguma žiemgalių buvo priversti pasitraukti į Lietuvą¹². Tačiau ir šioje situacijoje išryškėjo lietuvių interesai Žiemgaloje, o kunigaikštis Nameisis paskutinio žiemgalių sukilimo metu veikė kaip Ldk Traidenio agentas¹³. Tad šis XIII a. įvykių kontekstas leidžia geriau suprasti, kodėl ir XIV a. pirmojoje pusėje Lietuvos užsienio politikos šiaurinėje kryptyje itin svarbus buvo Žiemgalos klausimas.

Tiktai Ldk Gediminas ima sistemingai naudoti diplomatiją kaip vieną iš svarbiausių užsienio politikos priemonių¹⁴. Šiame kontekste XIV a. trečiajame dešimtmetyje naujai iškyla ir Žiemgalos klausimas. Kodėl? Pirmiausia – XIII a. pabaigoje nemaža dalis žiemgalių pasitraukė ir įsikūrė Lietuvoje, čia prieglobstį rado ir kunigaikštis Nameisis. Istoriografijoje šis aspektas kaip tik ir pabrėžiamas, kad paaiškintų Gedimino titulatūroje atsiradusį įvardijimą „princeps et dux Semigallie“¹⁵. Tačiau kalbant apie pabėgėlius, kaip žinia, į Lietuvą pasitraukė ir kuršiai, prūsai, sėliai, tad lieka neaišku, kodėl Gediminas nesititulavo kitų baltų kraštų (pvz., Sėlos) kunigaikščiu, išskirtinį dėmesį skirdamas Žiemgalai. Bene aiškiausiai šią problemą sprendžia Artūras Dubonis, pastebėdamas, jog jis, pasivadinęs Žiemgalos kunigaikščiu, galėjo iš pabėgėlių diduomenės perimti suvereno teises į tėvonines žemes¹⁶. Aki vaizdu, kad šis koziris Lietuvos užsienio politikoje buvo naudojamas ir XIV a. viduryje, bet jau buvo gerokai užmaskuotas¹⁷. Tačiau istoriografijoje nepakankamai išryškintas kitas XIV a. 3–6 dešimtmečiais diplomatinuose veiksmuose iškilusios Žiemgalos problemos sprendimas – įsitvirtinti buvusiose žiemgalių žemėse¹⁸.

XIII a. pabaigoje sunaikinus paskutinės Žiemgalos pilis, Livonijos ordinas skelbė, kad pabėgdami žiemgaliai prarado teises į savo žemes, bet paliko ištuštėjusią teritoriją. Ne tik norint įgyvendinti kolonizacinius siekius, bet ir įsitvirtinti šiose žemėse, reikėjo aktyvesnės politinės programos, o tokia Livonijoje, kiek vėliau nei Prūsijoje¹⁹, pradėta įgyvendinti XIV a. 3 dešimtmetyje. Livonijos ordinas pastatė bei atstatė keletą svarbių pilių Mežuotnėje (1321), Duobelėje (1335), Tervetėje (1339)²⁰, taip sukurdamas ne tik veiksmingą administracinę sistemą, gynybinį placdarmą nuo galimų lietuvių antpuolių, bet ir svarbią žygių į Lietuvos gilumą rengimo bazę.

Sukurta gynybinė sistema kėlė tiek rygiečių, tiek Gedimino susirūpinimą, nes pirmiausia apsunkino jų bendradarbiavimą. Šie veiksmai buvo palaikomi ne tik diplomatiniais kanalais (pvz., Rygos arkivyskupas siuntinėjo popiežiui skundus dėl Žiemgalos)²¹, bet ir suintensyvėjusiais kariniais veiksmais. Livonijos ordino karinės pajėgos į Žemaitiją įsiveržė 1330, 1332, 1333 m., o magistro Eberhardo von Monheimo vadovaujama kariuomenė 1339 m. užpuolė Papilės apylinkes. Pastarąjį puolimą apsunkino žiemos šalčiai, bet 1359 m. Papilės pilis jau buvo sunaikinta ir veikiausiai nebeatstatyta²². Nors Livonijos ordinas dalį puolamosios energijos nukreipė į Aukštaitiją²³, tačiau šiame kontekste išryškėja ir šalia Žiemgalos buvusios Šiaulių žemės, ir šiauriausiai išsidėsčiusių lietuvių pilių reikšmė.

1348 m. vasarį į Žemaitijos gilumą per vakarinę Šiaulių žemės dalį įsiveržusios prieš pajėgos sugrižo į Livoniją, o tų pačių metų kovą per gerai suplanuotą antpuolį buvo sunaikintos keturios pilys. Galiausiai 1358 m. vėl buvo įsiveržta į Šiaulių žemę ir sugriauta Dubysos pilis. 1341–1360 m. žygių suvestinės rodo, kad tiek Kryžiuočių ordinas, tiek livonietiškoji jo atšaka kartu surengė 8 žygius į Žemaitiją²⁴. Nors tokių

žygių pastebimai ėmė mažėti, bet jau bent Livonijos ordino rengtų žygių braižas keitėsi. Buvo rengiami gerai suplanuoti, staigūs ir tikslingi žygiai prieš Šiaurės Lietuvos pilis. Siekta ne tiek nusiaubti kuo didesnę teritoriją, bet sunaikinti pilis. Tokie Livonijos ordino pajėgų žygiai buvo rengiami gerokai siauresniame areale, kartais tik prieš vienintelę pilį (1358, 1359 m. žygiai).

Sistemiški Šiaurės Lietuvos pilių puldinėjimai XIV a. 5–6 dešimtmečiais rodo, kad prieš juos galėjusi būti sukurta gynybinė sistema. Galima iš dalies pritarti archeologo Gintauto Zabelos teiginiui, jog Šiaurės Lietuvoje ji buvo ne iki galo užbaigta²⁵. Savaiame suprantama, kai kurios pilys buvo pastatomos greitai ir negalėjo puikuotis savo įtvirtinimais, o juolab lygintis su Livonijos pilimis, tad daugelis iš jų po sudeginimų ar sugriovimų retai buvo atstatomos, ypač XIV a. antrojoje pusėje, kai pradėta prioritetus teikti mūriniams įtvirtinimams²⁶. Tik svarbiausiems centrams buvo skiriama daugiau dėmesio. Antai 1348 m. Livonijos karinėms pajėgoms sugriovus Dubysos pilį, kuri Šiaulių žemėje buvo stipriausia, po dešimtmečio vėl teko ją atstatinėti. Kai kada nuo galimų Livonijos ordino antpuolių Šiaulių žemės gynėjams tekdavo išsipirkinėti kontribucijomis²⁷.

Kad ir kaip vertintume tokios gynybinės pilių sistemos galimybes, akivaizdu, jog ji kurta kaip atsvara Livonijoje sukurtam analogui, be to, pilių statymai tiek Livonijoje, tiek Lietuvoje galėję būti vienalaukiai²⁸. Akivaizdu ir tai, kad gana reti, bet efektyvūs lietuvių antpuoliai atstatydavo pusiausvyrą. Per 1345 m. Ldk Algirdo surengtą žygį buvo visiškai sunaikinta Tervetės pilis, o mūrinės Mintaujos pilies paimti nepavyko, sunaikintas tik papilys²⁹. Tad po tokių operacijų Livonijos ordinui taip pat tekdavo sutvirtinti ar atnaujinti savo pilis (pvz., 1348 m. sustiprinta Duobelės pilis)³⁰. Panašūs žygiai sudarydavo sąlygas lietuviškoms pilims atnaujinti. Nemaža prie to prisidėdavo lietuviškos

diplomatinės lankstumas: buvo sudaromos taikos sutartys ir paliaubos, krikšto projektai ir pan.

Taip XIV a. viduryje Lietuvos užsienio politikos šiaurinėje kryptyje išryškėjo „karo dėl pilių“ epizodai, o didžiausias spaudimas teko arčiausiai Livonijos pasienio esančioms Šiaulių žemės pilims.

1348 METAIS SUNAIKINTŲ PILIŲ LOKALIZACIJA

Tais metais buvo surengti du Livonijos ordino pajėgų žygiai Šiaulių žemės kryptimi: per pirmąjį į ją tik įžengta, veikiausiai jos vakariniame pakraštyje³¹, o per antrąjį Šiaulių žemė tapo pagrindiniu žygio tikslu. Reikia pritarti istoriografijoje nustatytiems chronologiniams orientyrams: pirmasis žygis greičiausiai vyko 1348 m. vasario 14 d., o antrasis – kovo 9 d.³² Pirmoji data aiškiai užfiksuota B.Hionekės, H.Vartbergės kronikose, tad nekelia abejonių, tuo tarpu antroji – daugiau hipotetinė (svarbi B.Hionekės užuomina apie sekmadienį *Invocavit*)³³, juolab kad tam tikros painiavos sukelia ir H.Vartbergės informacija. 1348 m. kovą Livonijos ordino pajėgų surengto žygio į Šiaulių žemę logika ir eiga liudytų, jog B.Hionekės ir vėlesnių kronikų užfiksuota Šiaulių žemės sunaikintų pilių seka yra ne chaotiška, bet atitinka tam tikrą eiliškumą. Tad pagal šią seką ir aptarsime kiekvienos pilies lokalizaciją.

„Kulen“ (Kula) pilies lokalizacija. B.Hionekės minima „Kulen“ pilį mėginta sutapatinti su Kulva³⁴, ieškota Kuluose netoli Skuodo³⁵, į vakarus nuo dabartinių Šiaulių³⁶, manyta šią pilį stovėjus Kudinų piliakalnyje netoli Šiaulėnų³⁷, galiausiai bandyta lokalizuoti Jurgaičių piliakalnyje šiauriau Šiaulių³⁸. Pastaruoju metu mėgėjiškai siūloma šią pilį lokalizuoti ant 1960 m. nukasto kalnelio netoli Bridų³⁹ ir hipotetiškai teigiama, kad „Kulen“ galėjusi stovėti Kalnelio (Joniškio r.)⁴⁰ piliakalnyje.

Tad paieškų laukas gan platus, tačiau daugelis minėtų hipotezių išsamiau neargumentuotos.

Zinant, kad B.Hionekės minima „Kulen“ pilis buvo užpulta pirmoji, realiausias jos paieškų arealas būtų į šiaurę nuo dabartinių Šiaulių. Jau senokai išsižiūrėta į realiausią orientyrą – Jurgaičių piliakalnį (Šiaulių r.), šalia kurio teka Kulpės upelis. Pastebėta, jog šis upelis galėjo „užkonservuoti“ sutrumpėjusį pilies pavadinimą (Kulpė – nuo *Kulupė arba *Kulos upė)⁴¹. Šis variantas visiškai tikėtinas. Pastaruoju metu pasiūlyta nauja „Kulen“ pilies lokalizacijos versija Kalnelio (Joniškio r.) piliakalnyje susilaukė ir pritarimo⁴², ir kritikos⁴³. Toponimikos duomenys (netoli Joniškio esantys Kulpių ir Verškulių kaimai)⁴⁴ lyg ir suteiktų šioms paieškoms realų pagrindą, bet svarbiausias lokalizacijos argumentas – egzistavę du piliakalniai (vienas iš jų galėjęs būti XIII a. žiemgalių, antras – XIV a. lietuvių)⁴⁵, lyg ir buvo paneigtas⁴⁶. Todėl nesant svaresnių įrodymų „Kulen“ pilies lokalizacijos Kalnelio piliakalnyje reikėtų atsisakyti. Pietinėje Latvijos teritorijoje, buvusiose žiemgalių žemėse, paplitę B.Hionekės užfiksuotą pilies pavadinimo formą atitinkantys toponimai⁴⁷ rodo, kad darbo šioje srityje tikrai pakaks. Šiaip ar taip, realiausia, bene svariausių argumentų turinti „Kulen“ pilies lokalizacija Jurgaičių piliakalnyje atitinka 1348 m. kovą surengto žygio į Šiaulių žemę pradinio etapo aplinkybes.

„Businne“ pilies lokalizacija. B.Hionekės minimos „Businne“ pilies pavadinimą historiografijoje mėginta tapatinti su Bacioniais ar Bačiūnais⁴⁸, ieškota į vakarus nuo Bubių⁴⁹, galiausiai Normančių kaime, kur stovi „Bauske“ vadinamas piliakalnis, o prie jo į šiaurės rytus nuo Pakapės – ir „Bauskikės“ kalvelė⁵⁰. Bandyta ieškoti ir dabartinės Latvijos teritorijoje, Bauskės apylinkėse⁵¹. Dabartiniu metu šios pilies ieškota Buožėnų⁵² ir Buišių⁵³ (Telšių r.) piliakalniuose, galiausiai teigta, jog ji ga-

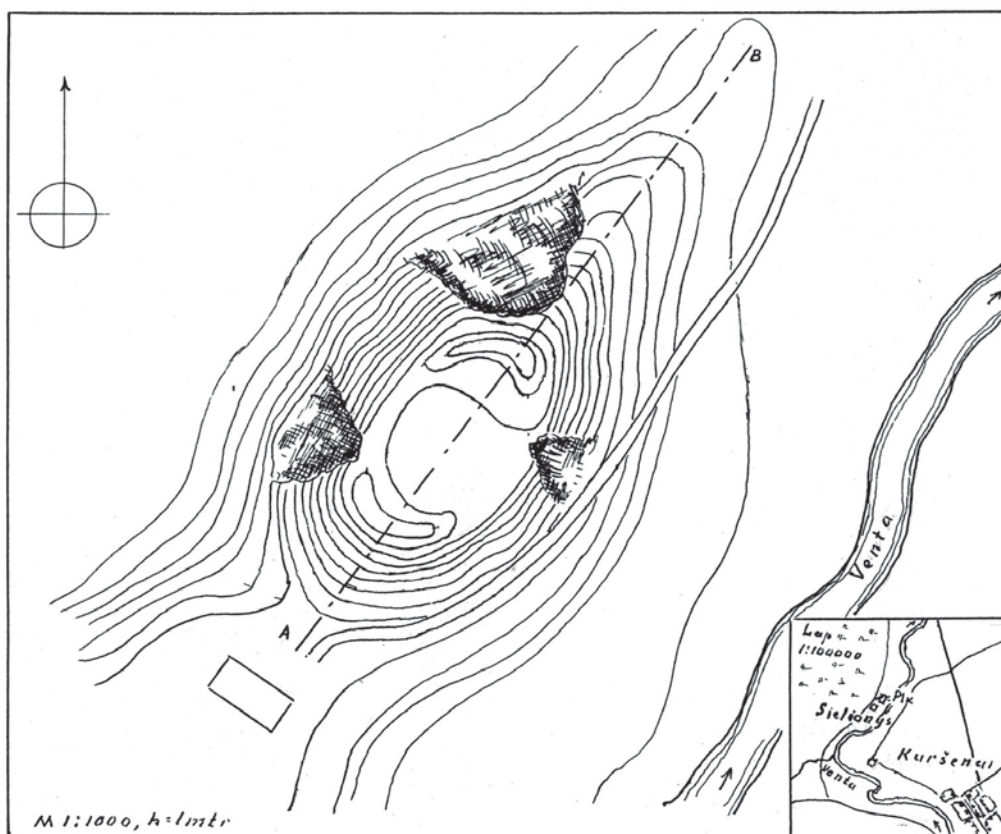
lėjusi stovėti dabartinės Šiaulių katedros vietoje⁵⁴. Neseniai iškelta versija, pagal kurią ši pilis lokalizuotina Peleniškių piliakalnyje (Pakruojo r.)⁵⁵. Tad paieškų erdvė gan plati.

Tačiau kai kada grindžiant savąją lokalizacijos versiją nueinama lengviausiu keliu – įrodinėjama, jog B.Hionekės užfiksuota forma „Businne“ – tai iškraipyta „Buline“⁵⁶. Savaimė suprantama, tikimybių teorijos taikymas laukiamų rezultatų neduos, nes tokiu atveju reikėtų įrodyti, kad iškraipyta ir H.Vartbergės užfiksuotos formos „Bussike“ šaknis, o tai praktiškai neįmanoma. Koreliacinė ankstyvųjų ir vėlyvųjų kronikų duomenų analizė leidžia teigti, jog B.Hionekės kronikoje užfiksuota forma yra pirminė. Tai įrodo pirmojo dėmens *Bus-* (B.Hioneke) ir *Buss-* (H.Vartbergė) šaknies identiškas ir antrojo *-inne* (B.Hioneke), *-yne* (B.Rusovas) ir *-in* (D.Fabricijus) galūnių panašumas daugelyje rašytinių šaltinių. Visa tai leistų kiek atsargiau žiūrėti į H.Vartbergės užfiksuotą formą, ypač į antrąjį dėmenį. Šie duomenys sutampa su jau atlikta išsamesne B.Hionekės kronikoje užfiksuotos informacijos analize⁵⁷. Tačiau nors H.Vartbergės užfiksuota informacija ir kelia kai kurių abejonių, bet iš esmės nėra pagrindo abejoti 1348 m. žygio į Šiaulių žemę aprašymu.

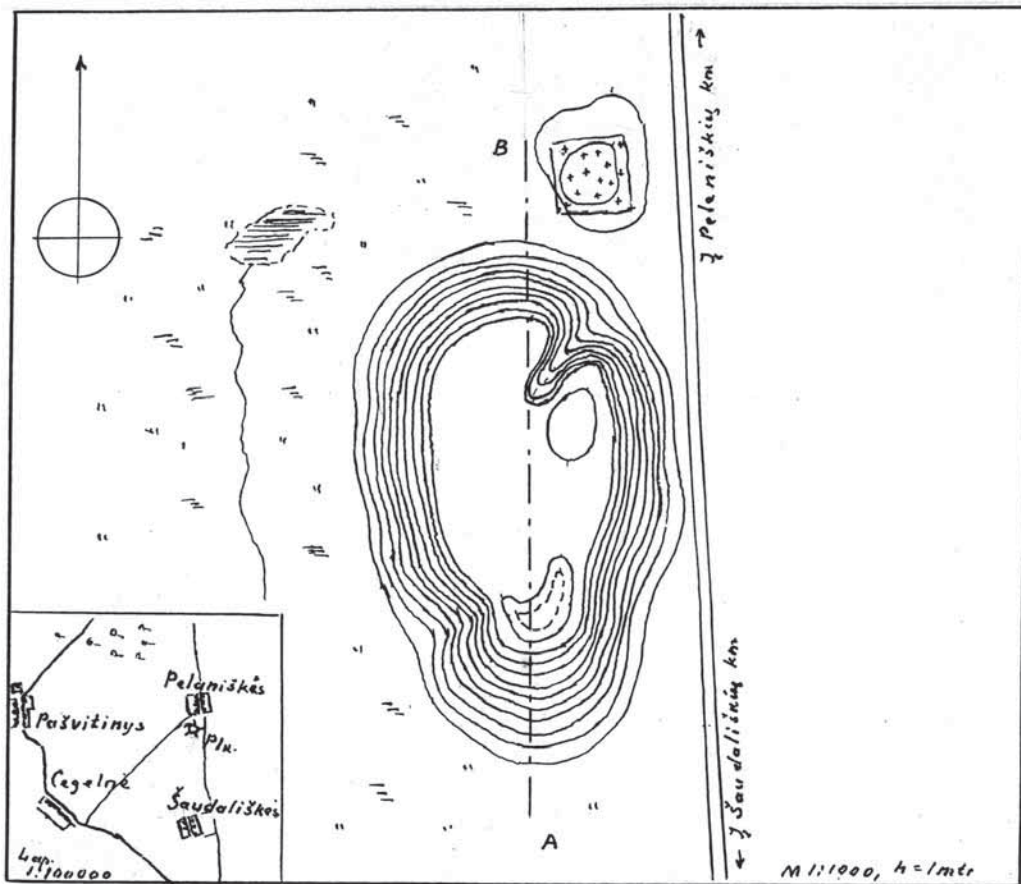
Ne mažiau problemiškos „Businne“ pilies lokalizacijos versijos Buožėnų ir Buišių (Telšių r.) piliakalniuose. Iki XVI a. daugelyje naratyvinių šaltinių išsaugota tradicija liudija, kad 1348 m. sunaikintos pilys priklausė Šiaulių žemei⁵⁸. Tad minėtosios pilies lokalizacijos Buožėnų ir Buišių piliakalniuose atmestinos vien dėl to, kad neįrodytas šių vietovių priklausymas Šiaulių žemei, o bandymas neigti tokią priklausomybę prieštarautų rašytinių šaltinių teikiamai informacijai.

Tačiau grindžiant paskiras hipotezes, įsivėlė ir netikslumų. Historiografijoje klaidingai teigiama, kad Normančių piliakalnio, vadinamo Bauskės vardu, analogiškų oikonimų Lietuvoje daugiau

Šilinių
(Selenių)
piliakalnio
planas.
Braižė Petras
Tarasenka.
MAB. F.235-
112. L.4

Bubių piliakalnis. Balio Buračo nuotrauka. 1936. MAB. F.235-43

Peleniškių
piliakalnio
planas.

Braižė Petras
Tarasėna.
MAB. F.235–
241. L.4

Peleniškių piliakalnis. Liudviko Kšivickio nuotrauka. 1910. MAB. F.235–241

neužfiksuota⁵⁹. Lietuvių kalbos instituto Vietovardžių kartoteka rodo, kad vien tik Šiaurės Lietuvoje galima rasti keletą XIX a. ar XX a. pradžioje užfiksuotų kaimų pavadinimų: Bauskis (Papilės vls.), Bauskelauke (Joniškėlio vls.) ir kt. Tiesa, kai kada pastebima, jog tai galimas žiemgalizmas, tačiau šis vietovardis galėjo turėti ir bendrinę prasmę, reiškusią tiesiog prastą arba balotą pievą⁶⁰. Tad akivaizdu, kad Bauske vadinamas piliakalnis prie Normančių kaimo jokia būdu dar nerodo, jog čia stovėjusi „Businne“ („Bussike“) pilis. Archeologai čia neužfiksavo jokio kultūrinio sluoksnio⁶¹, o tai pilies sudeginimo atveju mažai įtikėtina.

Vertėtų aptarti ir kitus istoriografijoje išdėstytus argumentus, tarsi paremiančius „Bussine“ pilies lokalizaciją Normančių piliakalnyje. Pirmiausia kyla abejonių dėl Buškio sąsajų su Pakapės apylinkėmis. Vygando Marburgiečio užuomina apie Buškio vadovaujamo būrio veikimą Maišiagalos apylinkėse⁶² ir Lietuvos kelių aprašymuose (*Wegeberichten*) nurodomas šio didiko dvaras⁶³ pastarojo valdas įgalina lokalizuoti tik Deltuvos žemėje⁶⁴. Beje, nors XV a. pabaigoje Pakapė ir patenka Kęsgailių giminės priklausomybei (kaip Šiaulėnų dvaro valdų pakraštys)⁶⁵, bet nuo Buškio laikų jau buvo praėjęs nemažas laiko tarpas, o tai galėjo būti tik Kęsgailių įsigalėjimo Žemaitijoje padarinys ar paprasčiausias sutapimas. Galiausiai nei rašytiniai šaltiniai, nei toponimikos duomenys neleidžia Pakapės apylinkėse lokalizuoti H.Vartbergės minimo Gedegino dvaro (*curiam Gedeghinnen*). Visa tai leidžia pagrįstai suabejoti „Bussine“ pilies lokalizacijos tikimybe Normančių piliakalnyje.

Tad kur galėjusi stovėti ši pilis?

Pastaruoju metu pastebėtas Mūšos baseine paplitusių toponimų Bučiūnai išsidėstymas, sudarantis aiškų trikampį⁶⁶. Verta pažymėti, jog tiek toponimas Bučiūnai, tiek B.Hionekės minimas pilies pavadinimas „Businne“ esti daugiskaitiniai. Be to, Mūšos baseine, buvusiose žiemgalių žemėse, iki

šiol nedėsningai vartojami priebalsiai *c*, *s*, *z* ir *č*, *š*, *ž*. Ši konsonantizmo ypatybė, vadinamasis šlekiavimas, rodo, jog šie priebalsiai yra maišomi⁶⁷. Nereikėtų užmiršti, kad lotynų ir vokiečių kalbose *č*, *š* nėra, tad kronikininkai juos pakeisdavo giminingais priebalsiais. Todėl visiškai tikėtina, jog kronikininkai, norėdami užfiksuoti Bučiūnų vietovardį, galėjo užrašyti ne tik „Buciune“, bet ir „Busiune“. Tad esama visiškai realios tikimybės, kad Mūšos baseine paplitę Bučiūnų toponimai tapatintini su B.Hionekės minima pilimi „Businne“.

Šią prielaidą sustiprina H.Vartbergės informacija. H.Vartbergė, aprašydamas 1348 m. Livonijos ordino surengtus žygius, konstatuoja, jog buvo užpulti lietuviai Žemaitijoje ir pasiektas Gedegino dvaras, dabar vadinamas „Bussike“⁶⁸. Nors, kaip jau minėjome, esama „Businne“ ir „Bussike“ sutapatavimo problemų, bet nors ir kiek iškraipyta forma H.Vartbergė greičiausiai aprašo vieną iš 1348 m. antrojo žygio metu sunaikintų pilių.

H.Vartbergės informacijoje vertingiausia tai, kad užsimenama apie Gedegino dvarą. H.Łovmiańskio manymu, šio dvaro reikėtų ieškoti Gedikėnuose (Plungės r.)⁶⁹, tačiau istoriografijoje įsitvirtino teiginys, jog kalbos prasme patikimesnės sąsajos galimos su Gedeikonų kaimu netoli Žeimelio (Pakruojo r.)⁷⁰. Žinant, kad ilgą laiką Gedeikonai priklausė Pašvitinio parapijai⁷¹, kaip, beje, ir vieni iš minėtųjų Bučiūnų, visiškai tikėtina, jog būtent šiose apylinkėse galima ieškoti „Businne“ pilies.

Į Bučiūnų toponimų paplitimo trikampį patenka vienintelis Peleniškių piliakalnis (Pakruojo r.). Keletą kilometrų į pietryčius nuo Bučiūnų (Joniškio r., Bučiūnų sen.), apie 3 km į rytus nuo Pašvitinio miestelio, prie dešiniojo Šiurpės kranto kaip tik ir randame minėtąjį Peleniškių piliakalnį, preliminariai archeologų datuojamą XI–XV a. pradžia⁷². Iš pietų pusės jį juosia pelkėtas slėnis, iš vakarų – pelkė. Piliakalnio aikštelė apie 50 metrų ilgio ir 25 metrų pločio. Į šiaurę nuo piliakalnio išlikusios priešpilio

liekanos, matoma gynybinio griovio vieta. Priešpilis yra apie 23 metrai ilgio, 23 metrai pločio ir 2 metrai aukščio. Šlaitai sustiprinti akmenimis.

Jau XX a. pradžioje L.Kšivickis atkreipė dėmesį į šį piliakalnį, jį nufotografavo, bet detaliau Peleniškių piliakalnis nebuvo tyrinėtas; tam, matyt, turėjo įtakos 1911 m. čia įkurtos kapinės. 1941 m. piliakalnis buvo apsodintas eglaitėmis bei pušaitėmis. Kai kada pasitaikantys atsitiktiniai radiniai⁷³, šiauriniame bei rytiniame pakraštyje (pylimuose) aptinkami ažuolo anglių, pelenų likučiai verčia galvoti apie čia kadaise stovėjusią pilį⁷⁴. Be to, Šiurpės upelis vietinių žmonių dar vadinamas Piladžiu⁷⁵, o tai rodytų, kad jo pavadinimas galėjęs atsirasti nuo čia stovėjusios pilies. Piliakalnio papėdėje ir apylinkėse esantys istoriniai akmenys tarsi papildė šią grandinę ir liudija apie svarbaus centro egzistavimą.

Pats piliakalnio pavadinimas Peleniškiai, vietos žmonių tarmiškai vadinamas Pelaniškiai, be abejo, sietinas su lietuvišku žodžiu pelenai. Peršasi išvada, jog kadaise ant šio piliakalnio stovėjusi pilis buvo sudeginta. Tad Peleniškių piliakalnį kaip tik ir galėtume sieti su 1348 metų Livonijos ordino pajėgų žygiu į Šiaulių žemę ir „Businne“ pilies sudeginimu⁷⁶, nes vėlesni rašytiniai šaltiniai jos jau nemini. Nors gan vėlyvi, bet įdomūs 1770 m. Pašvitinio dvaro inventoriaus duomenys, iš kurių matome, jog Peleniškių ir Bučiūnų kaimai priklausė tam pačiam dvarui⁷⁷.

Tad B.Hionekės ir H.Vartbergės kronikų informacijos sugretinimas ir toponiminiai duomenys liudija tikimybę, kad „Businne“ pilis stovėjusi ant Peleniškių piliakalnio.

„Dobisen“ (Dobbesyne, Dobesin) pilies lokalizacija. Mažiausiai problemų kelia B.Hionekės ir vėlesnėse kronikose minima „Dobisen“ pilis, dabartinėje istoriografijoje pagrįstai lokalizuojama Bubių (Šiaulių r.) piliakalnyje⁷⁸. Nors XIX amžiuje šios pilies ieškota prie Padubysio⁷⁹, nedidelių „kla-

jonių“ pasitaiko ir dabar⁸⁰, tačiau galima teigti, jog nėra pagrindo kilti didesnėms diskusijoms. Gan anksti atlikti archeologiniai kasinėjimai daug ką sustatė į savo vietas. Dar L.Kšivickio XX a. pradžioje keliais etapais vykdyti archeologiniai tyrimai, kurių metu rastas ryškus kultūrinis sluoksnis ir sudegusių pastatų pėdsakai, strėlių ir arbaletų antgaliai, ne tik leido radinius datuoti XI–XIV a.⁸¹, bet ir šį piliakalnį sutapatinti su Dubysos pilimi⁸². Tačiau istoriniuose šaltiniuose aprašomi šios pilies sunaikinimai 1348 ir 1358 metais pateikia ir gan įdomių detalių.

B.Hionekė, aprašydamas 1348 m. Dubysos pilies užėmimą bei papilio sudeginimą, mini kilmingojo ir dviejų lietuvių nužudymą⁸³. Iš konteksto galima suprasti, kad šie buvo nevietiniai. Akivaizdus atvykėlių lietuvių atskyrimas nuo vietos gynėjų pirmiausia gali liudyti Lietuvos valdovo įtaką. Be to, B.Hionekė, aprašydamas 1348 m. vasario mėnesį vykusio pirmojo žygio padarinius, pabrėžia, kad Šiaulių žemės gynėjai patarė Lietuvos valdovui užpulti Livoniją. Čia veikiausiai prisimenami kiek senesni įvykiai ir turimas omeny Ldk Algirdo vadovaujamas žygis į Livoniją 1345 m. Akivaizdus abipusis ryšys tarp Šiaulių žemės gynėjų ir Lietuvos valdovo. Dar daugiau, dažnos šaltiniuose pasitaikančios užuominos apie šiose pilyse buvusius lietuvius liudija, jog Šiaulių žemės pilys buvo ginamos su Lietuvos valdovo žinia, galbūt čia nukreipus ir tam tikrą kontingentą profesionalių gynėjų bei nuolatinių įgulų, kaip buvo daroma užtikrinant Nemuno gynybinės pilių sistemos efektyvumą.

Grįžtant prie vietinių Dubysos pilies gynėjų etninės priklausomybės, iš B.Hionekės užuominos galima aiškiai suprasti, jog jie yra nelietuviai. Šį faktą patvirtina naujausi archeologinių tyrimų apibendrinimai, kurie rodo, kad šios apylinkės priskirtinos šiaurinių žemaičių paribiui, kuriame pastebima žiemgalių įtaka⁸⁴. Tačiau nereikėtų užmiršti, jog XIII a. pabaigoje žiemgaliams pasitraukus į Lietuvą,

nemaža jų dalis apsisistojo būtent Šiaulių žemėje⁸⁵. Todėl greta žemaičių, visiškai tikėtina, dalį Dubysos pilies gynėjų galėjo sudaryti žiemgaliai.

Įdomus 1358 m. sausio 24 d. (Šv. Pauliaus atsivertimo dieną) Dubysos pilies užėmimo aprašymas H.Vartbergės kronikoje⁸⁶. Iš trumpučių informacijos sužinome, jog žuvo 100 šios pilies gynėjų, o tai galėtų liudyti gan įnirtingą kovą. Be to, nurodoma, kad šturmuojant pilį nuo jos sienų buvo numesti du Livonijos ordino broliai Johanas Hane ir Klavenbeke. Taigi skirtingai nei 1348 m., prabėgus dešimtmečiui, Livonijos ordino pajėgoms gan sunkiai sekėsi paimiti šią svarbiausią Šiaulių žemės pilį. Tai galėtų byloti ne tik apie sustiprintą Dubysos pilį, bet ir geriau funkcionuojančią pasienio gynybinę sistemą. Realus ir H.Vartbergės nurodomas gynėjų skaičius; G.Zabelos apskaičiavimu, Bubių piliakalnio perimetras – 230 metrų, tad vienam pilies gynėjui teko 2 m pilies gynybinio perimetro⁸⁷. Žinoma, tai tik žuvę gynėjai, bet ir šis skaičius aiškiai rodo svarbų Dubysos pilies gynybinį potencialą.

„Ceila“ (Zela) pilies lokalizacija. Ilgą laiką siekiant lokalizuoti šią pilį, kaip orientyras buvo nurodomi Šilėnai, esantys keletą kilometrų į pietryčius nuo Šiaulių, bet sutapatinti tą vietovardį su konkrečiu piliakalniu ir tiksliau lokalizuoti Ceilos (Zelos) pilį nepavyko⁸⁸. Dabar istoriografijoje pagrindinis lokalizacijos orientyras yra Šiaulių (Salduvės) piliakalnis. R.Batūra, remdamasis XIV a. pabaigos kryžiuočių dokumentacijoje užfiksuotų vardų analogijomis ir iškraipymų tikimybe, mano, kad rašytiniuose šaltiniuose esančios formos „Ceila“ (Zela) gali būti iškraipytas Šiaulių (kaip galimos tarpinės formos nurodomos *Seula arba *Seule) pavadinimas, ir šią pilį siūlo vadinti Šiaulių vardu⁸⁹. Nuomonei, kad „Ceila“ (Zela) tapatintina su Šiauliais, pritaria ir T.Baranauskas, tačiau Viduramžių kronikose minimus Šiaulius jis lokalizuoja ne šiandieninėje vietoje, bet Šiaulėnuose (Radviliškio r.),

nurodydamas toje vietoje esantį didesnę Kudinų (Šiaulės kalnas) piliakalnį⁹⁰. Šį klausimą tyręs E.Gudavičius mano, kad viena iš Šiaulių žemės pilių „Ceila“ (Zela) stovėjo ant Bridvaišio piliakalnio netoli Tytuvėnų. Tai jis parėmė ne tik netoliese buvusios kuršių pabėgėlių gyvenvietės lokalizacija, bet ir XVI a. Žemaičių kunigaikštystės teismų aktuose užfiksuoto Cylio ežero pavadinimu⁹¹. Ši hipotezė rado atgarsį istoriografijoje⁹².

Tačiau ligšioliniai „Ceilos“ (Zelos) lokalizacijos variantai kelia nemažų abejonių. Pirmiausia itin abejotina „Ceilos“ (Zelos) pilies lokalizacija Bridvaišio ir Kudinų piliakalniuose, nes šie gana nemažai nutolę nuo Bubių piliakalnio. Žvelgiant strategiškai, kažin ar kuršiai galėjo rizikuoti, nutoldami 40–50 km nuo Dubysos pilyje likusių pagrindinių Livonijos ordino pajėgų. „Ceilos“ (Zelos) pilies lokalizacijai Bridvaišio piliakalnyje pagrįsti nerasta jokie kultūrinio sluoksnio⁹³, o tai mažai tikėtina pilies ar paprasčiausių įtvirtinimų sunaikinimo atveju. Kiek šios pilies lokalizacija Šiaulių (Salduvės) piliakalnyje pagrįsta, vertėtų suabejoti dėl tariamų iškraipymų diapazono vargu ar tikėtino, kai B.Hioneke aiškiai kalba apie šiauliečius (*de Sauler*).

Pripažinus nemenką B.Hionekės informacijos patikimumą, vertėtų konstatuoti, kad sutapatinti „Ceilos“ pilies, kurioje slėpėsi šiauliečiai, rekonstrukcinę formą su Šiauliais paprasčiausiai neįtikėtina. Be to, niekaip nesuderinami istoriografijoje du dalykai: išplėtotas ir sureikšmintas Šiaulių kaip vienos iš svarbiausių šios žemės pilių vaidmuo⁹⁴ ir B.Hionekės užuomina apie menkai įtvirtintą „Ceilos“ pilį, kurią užpuola vieni kuršiai be Livonijos ordino pajėgų pastiprinimo. Tad šiam lokalizacijos variantui būtų galima pritarti tik kaip specifiniam pilies pavadinimui, laikomam bendrinium⁹⁵, kas, beje, yra abejotina.

Ligšiolinių lokalizacinių variantų trūkumai verčia ieškoti naujų argumentų. Pirmiausia dėmesys krypta į XIV a. dokumentuose randamas daugiau ar mažiau

panašias formas ir į jų sutapatinimo su konkrečiais vietovardžiais patirtį. Svarbios ir kai kurios kalbininkų identifikacijos (plg., *Zeles, Sele* tapatinama su *Sēla*)⁹⁶, leidžiančios ieškoti atitikmenų šiandieninėje toponimikoje. Aiškėja, kad XIV a. vokiečių kalba rašytuose naratyviniuose šaltiniuose bei oficialiojoje dokumentacijoje užfiksuoti priebalsiai *c, z* toponimikoje galėtų turėti ne tik minėtų priebalsių, bet ir s atitikmenis. Tad vadovaujantis šia logika, netoli nuo Šiaulių turėtume ieškoti ne tik tapačių pilies pavadinimo atitikmenų, bet ir galimų iškraipymų.

Tenka pripažinti, jog tokių vietovardžių, netgi ieškant gana didelėje dabartinės Šiaulių apskrities teritorijoje, nėra daug. Pirmiausia krenta į akis Žilių (Zylių) vietovardžiai netoli Žeimelio (Pakruojo r.)⁹⁷ ir Liolių (Kelmės r.) bei Kuršėnų (Šiaulių r.)⁹⁸. Tačiau tik pastarasis esti arčiausiai Šiaulių, todėl siekiant lokalizuoti „Ceilos“ (Zelos) pilį, šie orientyrai įsidėmėtini⁹⁹, ypač paskutinis.

Žvilgsnis nukrypsta į Ventos pakrantėse, piečiau nuo antrųjų Žilių esanti Šilėnų piliakalnį. Nors Kuršėnų apylinkėse esama ir daugiau piliakalnių, tačiau šis pirmiausia patraukia savo senuoju pavadinimu. Tad dar XX a. pirmojoje pusėje jis buvo dažniau vadinamas Selenių, bet ne Šilėnų vardu¹⁰⁰. Senąjį šio piliakalnio pavadinimą patvirtina 1599 m. inventoriuje paminėtas Sielianių dvaras (*imienie Sielianskie*) Beržėnų valsčiuje¹⁰¹; beje, dvaras buvo įsikūręs šalia Ventos ir Kamūšos upių. Įdomu, jog netoliese, tik Didžiųjų Dirvėnų valsčiuje, bet prie Ventos upės, buvo Selenių dvaras (*двора Селянского*)¹⁰². Tad šis toponiminis fonas rodo, kad senasis piliakalnio pavadinimas „išsaugojo“ XVI a. inventoriuose minimo dvaro, o šis, matyt, – ant šio piliakalnio stovėjusios pilies pavadinimą.

Kairiajame Ventos krante, šalia buvusio dvaro, esantis Šilėnų (Selenių) piliakalnis ne tik turi kultūrinį sluoksnį. 1905 m. jį tyrinėjęs L. Kšivickis rado degėsių ir molio gabaliukų sluoksnį. Ovalios piliakalnio

aikštelės dydis 28×22 m, nuo upės pusės jo šlaitas 11–12 m aukščio, o pylimas 70 m ilgio ir 2–6 m aukščio¹⁰³. Šalia ir kuršių gyvenvietė Kuršėnai¹⁰⁴. Ne tik piliakalnio pavadinimų transformacijos ar netoliese esanti kuršių gyvenvietė, bet ir senojo pavadinimo pirmojo dėmens *Sele-* panašumas su rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotomis formomis čia leidžia ieškoti „Ceilos“ (Zelos) pilies. B. Hionekė užuomina apie šioje pilyje apsistojusius ir galėjusius ją palikti šiauliečius taip pat tampa suprantamesnė. Nuo dabartinių Šiaulių apie 30 km į vakarus šiauliečiai galėjo trauktis ne tik vengdami Livonijos ordino pajėgų siautėjimo, bet ir mažiausiai tikėdamiesi, kad į vakarinę Šiaulių žemės dalį šios pajėgos vėl užklys (prisiminkime, kad palei Ventą galėjo eiti 1348 m. vasarį vykusio pirmojo žygio maršrutas). Be to, šiauliečiai, pajutę Livonijos ordino karinę jėgą, galėjo patraukti link Papilės pilies, svarbaus ano meto centro¹⁰⁵. Svarbu pastebėti ir tai, kad „Ceilos“ (Zelos) (galbūt rekonstruotinos į *Šilos ar *Sėlos) pilį lokalizuojant minėtame piliakalnyje, suprantamesnis tampa ir kuršių žygio tikslas. Kuršiai patraukė į šio žygio nuošalyje likusią nedidelę pilaiteį ir ją sunaikino.

Tad išdėstyti argumentai įtikina, kad „Ceilos“ (Zelos) pilis stovėjusi šiandiniame Šilinių (Selenių) piliakalnyje ir veikiausiai buvo viena iš labiausiai į vakarus nutolusių Šiaulių žemės pilių XIV a. pirmojoje pusėje.

1348 M. LIVONIJOS ORDINO PAJĖGŲ MARŠRUTO REKONSTRUKCIJA

Kur prasidėjo 1348 m. žygis į Šiaulių žemę? Šio tyrimo tikslas – tik antrasis Livonijos ordino surengtas žygis, tad vertėtų susikaupti ties pradiniu žygio tašku, kurį užfiksuoja B. Hionekė, nurodydamas upę „Swente“¹⁰⁶. Bene pirmasis pabandė šios upės ieškoti Šiaulių apylinkėse A. Salys¹⁰⁷, nors iš B. Hionekės užuominos aiškėja, kad

„Swente“ nepriklausė Šiaulių žemei, o geriausiu atveju buvo tik jos prieigose. Matyt, prie šios upės galėjusi stabtelėti Livonijos ordino kariuomenė, kitaip kažin ar būtų pateisinamas to orientyro išskyrimas. Čia galėjo prisijungti ir kuršių pajėgos.

Istoriografijoje „Swente“ dažniausiai tapatinama su Šventupiu, o šių hidronimų palei Šiaulius rasta net keletas vietų – Kruopių, Raizgių ir Kurtuvėnų apylinkėse¹⁰⁸. E.Gudavičiaus bandymas šias alternatyvas derinti prie kelių antrojo 1348 m. Livonijos ordino pajėgų žygio rekonstrukcinių variantų buvo vaisingas. Paaiškėjo, jog 1348 m. įvykių eigą labiausiai atitinka dar A.Salio pastebėtas netoli Kruopių esantis Šventupis. Tačiau istoriografijoje B.Hionekės „Swente“ bandyta tapatinti ir su Švėtės (lat. Svēte)¹⁰⁹ bei Švitinio (lat. Svits, Svite)¹¹⁰ upėmis.

Žiemgaloje randamas ne vienas sakralumo krūvį turintis hidronimas¹¹¹, tačiau šiuo atveju iškyla pirminių rašytinių šaltinių ir šiuo metu užfiksuotų hidroniminių formų tapatumo problema. „Swente“ tapatinant su Šventupiu, bent jau pirmojo dėmens tapatumas didesnių abejonių nekelia (plg. *Swent-* ir *Švent-*). Tačiau vakarinėje Žiemgalos dalyje keletas hidronimų taip pat išsidėmėtini; vienas jų – Svėtaine upė netoli Bukaiši (Latvija)¹¹². Pastaroji upė esanti į šiaurės vakarus nuo Žagarės, gali būti laikoma tinkama alternatyva Šventupiui prie Kruopių, nes nedaug viena nuo kitos nutolusi ir patenka į tą patį galimos lokalizacijos arealą.

Tad tenka pritarti istoriografijoje ištvirtinusiai nuomonei¹¹³, kad realiausias pradinis 1348 m. antrojo Livonijos ordino pajėgų žygio taškas galėjo būti nedidelis Šventupio upelis prie Kruopių, kuris, matyt, buvo pačiame Šiaulių žemės paribyje. Atmetus Kuršę esančios Šventosios sutapatavimo su „Swente“ tikimybę¹¹⁴, reikėtų pateikti ir kai kuriuos argumentus. Mažai įtikėtina, kad magistro Gosvino iš Gerikės vadovaujamos Livonijos ordino pajėgos pajudėjo iš Rygos ir didžiuliu lanku, eikvodamos jėgas bei laiką, užsuko

į Kuršą vien tam, kad prie jų prisijungtų kuršiai. Veikiau atvirksčiai – kaip jau minėjome, kuršiai galėjo prisijungti prie pagrindinių pajėgų dar prieš pradėdant žygiuoti. Efektingas pirmasis žygio etapas – greitai užimtos net kelios pilys (manoma, jog pirmosios trys galėjusios būti sunaikintos per vieną dieną)¹¹⁵ liudija: viskas buvo gerai suplanuota ir sutaupyta laiko. Be to, nekyla abejonių, kad 1348 m. kovą pagrindinis žygio tikslas buvo itin konkretus – atkeršyti Šiaulių žemės gynėjams ir sunaikinti pilis¹¹⁶.

Pradinio žygio etapo rekonstrukcijos alternatyvos. B.Hionekės minimos „Kulen“ pilies lokalizacijos problemos sudaro papildomų sunkumų rekonstruojant pradinį 1348 m. žygio etapą. Tad galimi du alternatyvūs rekonstrukciniai variantai.

Bene pagrįsčiausia šios pilies lokalizacija Jurgaičių piliakalnyje liudytų, kad nuo Šventupio Livonijos ordino pajėgos pajudėjo link šio piliakalnio, o sunaikinusi „Kulen“ pilį, pasuko į šiaurę „Businne“ pilies link. Toks manevras keltų tam tikrų problemų, nes „Kulen“ pilies gynėjai paprasčiausiai galėjo pranešti artimiausioms pilims apie Livonijos ordino įsiveržimą¹¹⁷. Todėl bene logiškiausia Livonijos ordino pajėgų žygio pradinio etapo rekonstrukcija būtų tokia. Prie Šventupio pagrindinės Livonijos ordino pajėgos, susijungusios su kuršiais, pajudėjo Žagarės link, iš čia senuoju keliu pro Sidabrę¹¹⁸ pasuko prie dabartinio Peleniškių piliakalnio¹¹⁹, ant kurio stovėjusi „Businne“ pilis. Tačiau tokią pradinio etapo rekonstrukciją apsunkina jau aptartosios „Kulen“ pilies lokalizacijos Kalnelio piliakalnyje problemos.

Reikia pripažinti, kad šiandien egzistuojantys argumentai esti nepakankami. Tad didžiausia tikimybė, jog „Kulen“ pilis stovėjusi ant Jurgaičių piliakalnio, todėl tenka grįžti ir prie šio Livonijos ordino pajėgų žygio rekonstrukcinio varianto. Įtikinamiausia įvykių eiga, kad pirmiausia sunaikinama „Kulen“ (Jurgaičių piliakalnis), po to „Businne“ (Peleniškių piliakalnis)

ir galiausiai „Dobisen“ (Bubių piliakalnis) pilys, liudytų, jog pradiniam etape bandyta imituoti apgaulingą veiksmą. Po „Kulen“ pilies sunaikinimo, matyt, norėta parodyti, kad atsitraukiama į Livoniją. Tačiau sunaikinus kiek šiauriau stovėjusią „Businne“ pilį, Livonijos ordinas netikėtai smogė Dubysos pilies gynėjams, kurie, pasak B.Hionekės, nebuvo pasiruošę. Šios aplinkybės rodo, kad apgaulingu Livonijos ordino pajėgų manevru Šiaulių žemės gynėjai galėję patikėti, nes retas kuris priešų žygis baigdavosi keleto pilių šturmu. Be to, veikiausiai imtasi ir kitų gudrybių. Sunaikinus „Businne“ pilį, žygiuota šalutiniu Šiladžio pakrantėmis vedančiu keliu, o tai irgi galėjo sumažinti Dubysos pilies gynėjų budrumą ir padidinti netikėtumą. Būtent tokią pradinio etapo rekonstrukciją patvirtintų dar viena svarbi aplinkybė. Pirmoji sunaikinta „Kulen“ pilis ir jos gynėjai nebegalėjo sutrukdyti tiesiausiui keliui į Rygą grįžtančiai Livonijos ordino kariuomenei.

Negalime nepastebėti dar vieno svarbaus aspekto. Livonijos ordino pajėgų puolimas buvo strategiškai apgalvotas, nes pirmiausia pultas į šiaurę labiausiai nutolusios Šiaulių žemės pilys, po to – esančios piečiau¹²⁰. Tai galėjo gerokai apsunkinti šių pilių tarpusavio sąveiką ir pasirengimą gynybai. Iš B.Hionekės užuominos matome, kad ši strategija pasiteisino, nes Dubysos pilies gynėjai nespėjo pasiruošti gynybai.

Pagrindinis žygio tikslas ir Šiaulių žemės centro lokalizacija XIV a. viduryje. B.Hionekės informacija leidžia pagrįstai „Dobisen“ pilį laikyti ne tik svarbiausiu 1348 m. žygio tikslu, bet ir svarbiausiu Šiaulių žemės centru. Ši reikšmė atsiskleidžia ir platesniame XIV a. vidurio įvykių kontekste, nes „Dobisen“ pilis pulta net du kartus – 1348 m. ir 1358 m.¹²¹ Palyginti dažnas šios pilies puldinėjimas iš vienos pusės ir jos atstatinėjimas iš kitos, o kitų Šiaulių žemės pilių „dingimas“ iš kronikininkų akiračio liudija, kad „Dobisen“

pilis buvo svarbiausias strateginis bei administracinis XIV a. šios žemės centras. Tik vėliau, LDK tapus krikščioniškai valstybei ir neutralizavus Livonijos ordino karinę galią, XV amžiuje ši situacija galėjusi pasikeisti. Jau XIV a. antrojoje pusėje susitelkta į mūrinių pilių statybą, o medinės ne visada atstatomos¹²². Tad šiame kontekste „Dobisen“ pilies atstatymas XIV a. viduryje tarsi ir paliudytų jos svarbą, tačiau praktiškai nieko nežinome apie padėtį po 1358 m. šios pilies sugriovimo.

XV amžiuje naujų socioekonominių bei politinių faktorių veikiami formavosi nauji administraciniai centrai. Pastebėta, jog jie dažniausiai atsirasdavo atokiau nuo buvusių Viduramžių pilių, dažniausiai prie svarbių kelių sankryžos. Tad kaip tik XV a. svarbių kelių sankryžoje iškyla Šiaulių valsčiaus centras Šiauliai, 1445 m. čia pastatoma ir bažnyčia. Tokį gan staigų svarbiausio administracinio bei ūkinio centro išaugimą liudytų ir XVI a. šaltiniuose dažnai minimi didieji Šiauliai (*Шавле Великие*)¹²³, kurie nebuvo jau tokie dideli¹²⁴. Naujojo centro formavimąsi, matyt, lemtingai paveikė net keleto viduramžiškų administracinių ir gynybinių centrų pilių sunykimas 7–10 km spinduliu apie Šiaulius (minėtini ne tik Bubių, bet ir Jurgaičių, Luponių, galiausiai Šiaulių (Salduvės) piliakalniai, ant kurių galėjusios stovėti XIII–XIV a. pilys). Įdomu ir tai, kad miestietiška gyvenvietė formavosi aukštumoje į pietvakarius nuo Talšos ežero ne tik kelių sankryžoje, kur buvo patogiau kurtis prekybos ir amatų centrui, bet ir atokiau nuo Šiaulių (Salduvės) piliakalnio, kuris, beje, taip pat yra aukštumoje¹²⁵. Atokiau nuo piliakalnio buvo įsikūręs ir senasis Šiaulių dvaras. Šie faktoriai galėtų liudyti ir nutrūkusias tiesioginio testinumo tradicijas bei kur kas ankstyvesnę nei XIV amžiuje ant Šiaulių (Salduvės) piliakalnio stovėjusios pilies sunykimą.

Kuršių vaidmuo ir baigiamasis žygio etapas. B.Hionekės informacija apie Šiaulių žemės pilių sunaikinimą baigiasi „Cei-

los“ (Zelos) pilies užėmimu. Toji pilis, kaip jau minėjome, veikiausiai stovėjo ant Šilėnų (Selenių) piliakalnio netoli Kuršėnų. Baigiamajame šio žygio etape B.Hionekė išskiria kuršių vaidmenį, nors iki tol minimų trijų pilių sunaikinimo aprašymuose jų net neprisimena. Tai leidžia padaryti svarbią išvadą, kad „Ceilos“ (Zelos) pilį sunaikino vieni kuršiai. Apie tai gan aiškiai kalba plačiausiai šį epizodą aprašęs B.Hionekė. Strateginiu požiūriu kuršių iniciatyva vertintina dvejopai. Pirmiausia, kuršiai galėjo būti pasiūsti prieš nedidelius įtvirtinimus turinčią ir netoliese esančią pilį. Antra, įgyvendinus užsibrėžtą tikslą – sunaikinus svarbiausias Šiaulių žemės pilis, kuršiai paprasčiausiai galėjo patraukti prieš nušalyje likusią ir nuo pagrindinio žygio maršruto nutolusią pilaite. Tad reikėtų suabejoti spėjimu, kad jie rizikuodami skverbėsi į Lietuvos gilumą ir pasuko pietryčių ar pietų kryptimi. Nors negresiant pavojui šį sumanymą buvo galima įgyvendinti, bet nepakankami „Ceilos“ (Zelos) lokalizacijos Bridvaišio ar Kudinų piliakalniuose argumentai leidžia atmesti tokias versijas.

Reikia pažymėti, kad iki Šilėnų (Selenių) piliakalnio beveik toks pat atstumas (žygiuojant tiesiausiu keliu nuo Bubių piliakalnio, jis būtų apie 13 km), kaip ir iki Šiaulių (Salduvės) piliakalnio. Savaimė suprantama, kiltų klausimas, kodėl kuršiai, nukakę iki Šilėnų (Selenių) piliakalnio, nepatraukė tiesiai į Kuršą, bet grįžo į „Dobisen“ pilį. Matyt, prisibijojo netoliese stovėjusios ir tik 1359 m. sunaikintos Papilės pilies.

Atmetus pagrįsčiausią versiją, kad „Ceilos“ (Zelos) pilis stovėjusi ant Šiaulių (Salduvės) piliakalnio, svarbus ir strateginis situacijos įvertinimas. Livonijos ordino pajėgos mažų mažiausiai prieš Dubysos pilies sunaikinimą ar po jo vieną kartą turėjo ar bent jau galėjo žygiuoti šalia Šiaulių (Salduvės) piliakalnio. O pagal R.Batūros pateiktą baigiamojo etapo

rekonstrukciją, pro šią vietą Livonijos ordino pajėgos galėjo žygiuoti net du kartus¹²⁶. Tad patikėti, kad kuršiai dar ir trečią kartą nužygiavo į tą pačią vietą, t.y. prie Šiaulių (Salduvės) piliakalnio, paprasčiausiai būtų nelogiška.

Baigiamasis žygio etapas atskleidžia keletą svarbių momentų: 1) kuršių pulka „Ceilos“ (Zelos) pilis buvo menkiau įtvirtinta už lig tol sunaikintas Šiaulių žemės pilis, 2) kuršiai žygiavo ne pietų ar pietryčių kryptimi į Lietuvos gilumą, bet mažiausiai rizikuodami – į šiaurės vakarus, 3) kuršiai sunaikino nuo pagrindinio žygio maršruto nutolusią pilaite.

IŠVADOS

1. XIV a. 3–6 dešimtmečiais pastebimos pilių sistemų kūrimo tendencijos ne tik Livonijoje, bet ir Šiaurės Lietuvoje. XIV a. viduryje išryškėję „karo dėl pilių“ (1345 m. Ldk Algirdo žygis į Livoniją, 1348, 1358, 1359 m. Livonijos ordino pajėgų žygiai į Papilės bei Šiaulių žemes) epizodai atskleidė ne tik tų gynybos sistemų reikšmę bei trūkumus, bet ir trumpalaikius karo strategijos pokyčius.

2. 1348 m. Livonijos ordino pajėgų antrojo žygio maršruto analizė, toponimikos duomenys atskleidžia itin tikinamiausią sunaikintų Šiaulių žemės pilių lokalizaciją: „Kulen“ Jurgaičių (Meškuičių sen., Šiaulių r.), „Businne“ Peleniškių (Pašvitinio sen., Pakruojo r.), „Dobisen“ Bubių (Bubių sen., Šiaulių r.), „Ceila“ (Zela) Šilėnų (Selenių) (Kuršėnų sen., Šiaulių r.) piliakalniuose.

3. 1348 m. kovo 9 d. Livonijos ordino pajėgų maršruto rekonstrukcija leidžia teigti, kad pirmiausia pultos šiauriausiai buvusios Šiaulių žemės pilys („Kulen“, „Businne“), vėliau piečiau esančios pilys („Dobisen“, „Ceila“). Ši strategiškai apgalvota Livonijos ordino taktika pasiteisino, nes Šiaulių žemės gynėjai nespėjo tinkamai pasiruošti gynybai.

NUORODOS IR PASTABOS

- ¹ Iliustruojant šį teiginį, pakanka nurodyti keletą svarbiausių studijų: *Ivinskis Z.* Saulės–Šiaulių kautynės 1236 m. ir jų reikšmė. Kaunas, 1936; *Sužiedėlis S.* Kautynės ties Šiauliais 1236 m. Kaunas, 1936; *Benninghoven F.* Der Orden der Schwertbrüder. Fratres militiae Christi de Livonia. Köln, Graz, 1965; *Batūra R.* Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.: Mūšio tarptautinė reikšmė, atminties tradicija, mūšio laukas ir memorialas. Šiauliai, Saulės delta, 2005.
- ² Apie šį reiškinį plačiau žr. *Jurgaitis R.* Apie Saulės mūšio vietos paieškas: Keletas pastabų dėl paraistorikų išvedžiojimų ir naujausių „hipotezių“ // Šiaulių kraštas (priedas „Atolankos“). 2005. Liepos 20.
- ³ *Salys A.* Die žemaitischen Mundarten // Tauta ir Žodis. 1930. Kn. 6. P.202–204.
- ⁴ *Gudavičius E.* Baltramiejaus Hionekės kronikos duomenys apie Šiaulių žemę // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija (toliau – MADA). 1988. T.2. P.60; *Gudavičius E.* Šiaulių žemė ir jos vieta Lietuvos valstybėje XIII–XIV a. // Šiaulių miesto istorija (iki 1940 m.) (toliau – ŠMI). Šiauliai, 1991. P.13; *Gudavičius E.* Mindaugas. Vilnius, 1998. P.171; *Gudavičius E.* Lietuvos istorija. Vilnius, 1999. T.1. P.128.
- ⁵ *Batūra R.* Šiaulių žemė kare su kryžiuočiais // Mokslas ir gyvenimas. 1983. Nr.10. P.22–24; *Batūra R.* Šiaulių žemė karo su Ordinu metu: 1236 m. mūšio prie Šiaulių problemos // Lietuvos istorijos metraštis. 1985 m. Vilnius, 1986. P.5–20; *Batūra R.* Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.... P.77–84.
- ⁶ *Baranauskas T.* Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis // Lietuvos archeologija (toliau – LA). Vilnius, 2003. T.24. P.62–64.
- ⁷ Die jüngere livländische Reimchronik von Bartholomäus Hoeneke (toliau – BH), 1315–1348. Von dr. K.Höhlbaum. Leipzig, 1872. S.36–37. Už pagalbą įsisavinant senosios vokiečių kalbos tekstą dėkoju dr. G.Blažienei.
- ⁸ *Hermani de Wartberge.* Chronicon Livoniae. Hrsg. E.Strehlke // Scriptores rerum Prussicarum (toliau – SRP). Bd.2. S.75; *Hermani de Wartberge.* Chronicon Livoniae. Vartberges Hermana Livonija hronika, no latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ē.Mugurēvičs. Rīga, 2005. 86.–87. lpp.
- ⁹ *Rüssow B.* Chronica der Provintz Lyfflandt // Scriptores rerum Livonicarum (toliau – SRL). Bd.2. S.27.
- ¹⁰ *Fabricii D.* Livonicae historiae // SRL. Bd.2. S.458.
- ¹¹ *Генрих Латвийский.* Хроника Ливонии, введение, перевод и комментарии С.А.Аннинского. Москва, 1938. С.393–395; *Henrikas Latvīis, Hermani de Wartberge.* Livonijos kronikos. Vilnius, 1991. P.114–116.
- ¹² Eiliuotoji Livonijos kronika (iš senosios vokiečių kalbos išvertė kanauninkas Pranciškus Žadeikis, vertimą patikslino, suredagavo ir paaiškino Rimvydas Petrauskas) // Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių. Vilnius, 2005. P.356–360.
- ¹³ Plačiau šis kontekstas atskleidžiamas naujausiose studijose: *Gudavičius E.* Paskutinis žiemgalių sukilimas // Žiemgala (Žiemgalos krašto praeitis. T.2). Kaunas, 1999. P.31–43; *Dubonis A.* Žiemgalių imigrantai Lietuvoje (XIII a. pabaiga) // Senosios Žiemgalos istorinis ir etnokultūrinis paveldas. Senās Zemgales vēsturiskais un etniskās kultūras mantojums. Vilnius, 2004. P.87.
- ¹⁴ *Nikžentaitis A.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės užsienio politikos veiksmų programa XIV a. – XV a. I pusėje ir jos įgyvendinimas // Lituistica. 1990. Nr.3. P.31.
- ¹⁵ 1323 m. gegužės 26 d. Ldk Gedimino rašytas laiškas (Liubeke notaro 1323 VII 18 patvirtinta kopija) // Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedemine illustrans // Gedimino laišakai. Tekstų vertimus bei komentarus parengė S.C.Rowell. Vilnius, 2003. P.58.
- ¹⁶ *Dubonis A.* Žiemgalių imigrantai Lietuvoje (XIII a. pabaiga)... P.89–90.
- ¹⁷ 1351 m. ir 1358 m. LDK didikų kunigaikščių reikalavimuose gražinti baltų žemes iki Dauguvos, savaime suprantama, slėpėjo ir galimas Žiemgalos klausimo sprendimas; plg. *Nikžentaitis A.* Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės užsienio politikos veiksmų programa XIV a. – XV a. I pusėje ir jos įgyvendinimas... P.32.
- ¹⁸ Vienas iš nedaugelio istoriografijoje tai pastebėjo *Varakauskas R.* Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a. Vilnius, 1982. P.218.
- ¹⁹ Apie Prūsijoje vykdytą kolonizacinę politiką XIV a. pradžioje žr. *Urban W.* Kryžiaus karas Žemaitijoje. Vilnius, 2005. P.118.
- ²⁰ *Hermani de Wartberge.* Chronicon Livoniae. Hrsg. E.Strehlke // SRP. Bd.2. S.67; *Šterns I.* Latvijas vēsture 1290–1500 // Daugava. 1997. 97.–98. lpp.
- ²¹ *Rowell S.C.* Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva: Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345. Vilnius, 2001. P.208.
- ²² *Trimonienė R.R.* Papilės istorija nuo XIII iki XVI amžiaus // Papilė. Vilnius, 2004. D.1. P.183–185.
- ²³ 1333 m. Livonijos ordinas surengė žygį į Ukmergę, 1334 m. – į Dubingius. Apie tai plačiau žr. *Baronas D.* Aukštaitija kovų su Livonijos ordinu metu (XIII–XIV a.) // Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų. Panevėžys, 2004. P.43–45.
- ²⁴ *Nikžentaitis A.* Žemaitija XIII–XV a. pirmojoje pusėje // Žemaitijos istorija. Vilnius, 1997. P.96.

- ²⁵ *Zabiela G.* Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995. P.177.
- ²⁶ Ten pat. P.180.
- ²⁷ *Gudavičius E.* Šiaulių žemė ir jos vieta Lietuvos valstybėje XIII–XIV a. // ŠMI. P.14.
- ²⁸ Tik 1339 m. istoriniuose šaltiniuose paminėta Papilės pilis rodo, jog ji pastatyta neseniai. Plg. *Trimonienė R.R.* Papilės istorija nuo XIII iki XVI amžiaus... P.183–184.
- ²⁹ „(...) anno 1345 rex Letwinorum congregato valido exercitu intravit terras fratrum et prodicione cuiusdam nomine Pale primo castrum Therwetene a fratre Everhardo de Munhem magistro constructum expugnavit et igne funditus destruxit, VIII fratribus cum familia occisis, popularibus non computatis. Post hec descendit ad castrum Mithow, quod cum suburbio expugnavit, sed quia quadro muratum, proternere nequivit (...)“ *Hermannii de Wartberge.* Chronicon Livoniae. Vartberges Hermana Livonija hronika, no latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ē.Mugurēvičs. Rīga, 2005. 82. lpp.; Lietuvių karas su kryžiuočiais. Vilnius, 1964. P.223; *Šterns I.* Latvijas vēsture 1290–1500 // Rīga. 1997. 100. lpp.
- ³⁰ „Idem castra Grobyn, Doblen et Duneborch cum quatuor turribus et suburbium ibidem muravit et melioravit preter alia castra et munitiones“ *Hermannii de Wartberge.* Chronicon Livoniae. Vartberges Hermana Livonija hronika, no latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ē.Mugurēvičs. Rīga, 2005. 86. lpp.
- ³¹ *Gudavičius E.* Šiaulių žemė ir jos vieta Lietuvos valstybėje XIII–XIV a. // ŠMI. P.14; *Jurgaitis R.* Kur stovėjo Bučiūnų pilis? // Žiemgala: istorijos ir kultūros žurnalas. 2003. Nr.1. P.12.
- ³² *Gudavičius E.* Baltramiejaus Hionekės kronikos duomenys apie Šiaulių žemę // MADA. 1988. T.2. P.57. Beje, I.Šternas mano, jog antrasis žygis vyko 1348 m. kovo 10 d. Žr. *Šterns I.* Latvijas vēsture 1290–1500. Rīga, 1997. 400. lpp. W.Paravicini H.Vartbergės užuominą apie žygi į Žemaitiją, kurio metu pasiektas Gedegino dvaras, datuoja 1348 m. pradžia, tačiau tyrinėtojas šios užuominos nederina su B.Hionekės duomenimis. Plg. *Paravicini W.* Die Preussenreisen des Europäischen adels. Sigmaringen, 1995. Teil 2. S.25.
- ³³ BH. S.37.
- ³⁴ *Hermani de Wartberge.* Chronicon Livoniae. Hrsg. E.Strehlke // SRP. Bd.2. S.76; *Lowmiański H.* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. Wilno, 1931. T.1. S.77.
- ³⁵ *Daukantas S.* Istorija Žemaitiška. Vilnius, Vaga, 1985. T.1. P.596; *Gudavičius E.* Šiaulių žemė ir jos vieta Lietuvos valstybėje XIII–XIV a. // ŠMI. P.13; *Gudavičius E.* Lietuvos istorija. Vilnius, 1999. T.1. P.128.
- ³⁶ *Čerbulėnas K.* Gynybiniai arealai Lietuvoje... P.38 (Žr. autoriaus sudarytą žemėlapi „Pilių išsidėstymas XIII–XIV a.“). Iš schemos galima spręsti, jog autorius šią pilių lokalizuoja Luponių piliakalnyje netoli Kužių (Šiaulių r.).
- ³⁷ *Tautavičius A.* Šiaulių žemė ir Šiauliai (V–XV a. archeologijos duomenimis) // ŠMI. P.10; *Salatkienė B.* Jurgaičių piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai // Kryžių kalno istorinė raida ir jo išlikimo problemos. Šiauliai, 2000. P.28.
- ³⁸ *Batūra R.* Šiaulių žemė karo su Ordinu metu... P.6; *Batūra R.* Šiaulių žemė kare su kryžiuočiais... P.22. Šiai nuomonei pritaria ir *Baranauskas T.* Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis... P.63.
- ³⁹ *Lazdynas R.* Paieškojus Saulės mūšio vietos // Šiaulių kraštas. 2005. Liepos 30.
- ⁴⁰ *Jurgaitis R.* Kur stovėjo Bučiūnų pilis?... P.11.
- ⁴¹ *Baranauskas T.* Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis... P.63; *Batūra R.* Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.... P.78–79.
- ⁴² *Vasiļausks E.* Jaunākie pētījumi Sidabrenes (Kalnelis) archeoloģiskajos pieminekļos // Pētījumi Zemgaļu senatnē (Latvijas vēstures muzeja raksti Nr.10). Rīga, 2004. 103. lpp.
- ⁴³ *Batūra R.* Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.... P.79.
- ⁴⁴ Алфввитный список населенных мест Ковенской губернии. Ковна, 1903. С.401; Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas (toliau – LATSŽ). D.2. P.144–145, 341; Lietuvos apgyventos vietos: Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys. Kaunas, 1925. P.292.
- ⁴⁵ *Asadauskas A.* Archeologinių paminklų tyrimai Lietuvoje 1990 metais // Lietuvos istorijos metraštis. 1990 m. Vilnius, 1992. P.225; *Merkevičius A.* Kalnelio archeologijos paminklai // LA. 1998. T.15. P.381–382, 386; *Zabiela G.* Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995. P.231–232.
- ⁴⁶ 1942–1943 m. Žiemgalos piliakalnių tyres latvių archeologas Kalnelyje rado tik vieną piliakalnį. Žr. *Stepiņš P.* Lietuvos Žiemgalos piliakalniai // LA. 2003. T.24. P.237–238.
- ⁴⁷ *Endzelīns J.* Darbu izlase. Rīga, 1981. IV, 1. dala. 147., 152. lpp.
- ⁴⁸ *Lowmiański H.* Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. Wilno, 1931. T.1. S.77.
- ⁴⁹ Basynė // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius, 1966. T.1. P.190; *Čerbulėnas K.* Gynybiniai arealai Lietuvoje... P.38 (žr. autoriaus sudarytą žemėlapi „Pilių išsidėstymas XIII–XIV a.“).
- ⁵⁰ *Batūra R.* Šiaulių žemė karo su Ordinu metu... P.7; *Batūra R.* Busikė // Tarybų Lietuvos enciklopedija. Vilnius, 1985. T.1. P.312; *Batūra R.* Busikė // Visuotinė lietuvių enciklopedija. Vilnius, 2003. T.3. P.656; *Batūra R.* Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.... P.79–80.

- ⁵¹ Pakarklis P. Lietuvių kova prieš kalavijuočius. Panevėžys, 1945. P.50; Latvis H., Vartbergē H. Livonijos kronikos. Vilnius, 1991. P.183.
- ⁵² Gudavičius E. Baltramiejaus Hionekės kronikos duomenys apie Šiaulių žemę... P.60; Gudavičius E. Šiaulių žemė ir jos vieta Lietuvos valstybėje XIII–XIV a.... P.13; Gudavičius E. Lietuvos istorija. Vilnius, 1999. T.1. P.128.
- ⁵³ Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995. P.178.
- ⁵⁴ Baranauskas T. Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis... P.63–64.
- ⁵⁵ Jurgaitis R. Kur stovėjo Bučiūnų pilis?... P.10–11.
- ⁵⁶ Baranauskas T. Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis... P.63–64.
- ⁵⁷ Gudavičius E. Baltramiejaus Hionekės kronikos duomenys apie Šiaulių žemę... P.57.
- ⁵⁸ „Idem eodem anno die Valentini terram Saulia cum castris totaliter devastavit, licet esset populosa, eo quod adherere videbantur Letwinis et in prosperis eorum eos iuvare censum aliquo dando“ *Hermanni de Wartberge. Chronicon Livoniae. Vartberges Hermana Livonija hronika, no latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ē.Mugurēvičs. Rīga, 2005. 86. lpp.; Rüssow B. Chronica der Provintz Lyfflandt // SRL. Bd.2. S.27; Fabricii D. Livonicae historiae // SRL. Bd.2. S.458.*
- ⁵⁹ Batūra R. Šiaulių žemė karo su Ordinu metu: 1236 m. mūšio prie Šiaulių problemos // Lietuvos istorijos metraštis. 1985 m. Vilnius, 1986. P.7; Batūra R. Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.... P.80.
- ⁶⁰ Šliavas J. Žiemgalių pėdsakais. Vilnius, 1996. P.25, 31, 33, 86.
- ⁶¹ Lietuvos TSR archeologijos atlasas (toliau – LAA). T.2 (Piliakalniai). Vilnius, 1975. P.117.
- ⁶² Marburgietis V. Naujoji Prūsijos kronika / Vertė R.Jasas. Vilnius, 1999. P.241.
- ⁶³ Die littauischen Wegeberichte // SRP. Bd.2. S.694; Lietuvos kelių aprašymai, padaryti kryžiuočių žvalgų XIV amžiuje // Kraštas ir žmonės / Parengė J.Jurginis ir A.Šidlauskas. Vilnius, 1983. P.29.
- ⁶⁴ Petrauskas R. Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a.: sudėtis, struktūra, valdžia. [Vilnius], 2003. P.93, 164.
- ⁶⁵ Pietkiewicz K. Kieżgajłowie i ich latyfundiom do połowy XVI wieku. Poznań, 1982. S.155. Apie Šiaulėnų valdos atitekimą Kęsgailoms taip pat žr. Mišius K. Šiaulėnų miestelio praeitis iki 1915 m. // Šiaulėnai. Vilnius, 2004. P.27–28.
- ⁶⁶ Apie Bučiūnų vietovardžių paplitimą Joniškio, Pakruojo, Šiaulių rajonuose plačiau žr. Jurgaitis R. Kur stovėjo Bučiūnų pilis?... P.10.
- ⁶⁷ Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. Vilnius, 1987. T.2. P.24; Lietuvių etnogenezė. Vilnius, 1987. P.217.
- ⁶⁸ „Anno 1348 idem magister Goswinus de Herike fecit expeditionem contra Letwinos in Sameythen ad curiam Gedeghinnen, que nunc Bussike dicitur“ *Hermanni de Wartberge. Chronicon Livoniae. Vartberges Hermana Livonija hronika, no latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ē.Mugurēvičs. Rīga, 2005. 86. lpp.*
- ⁶⁹ Łowmiański H. Studja nad początkami... T.2. S.115.
- ⁷⁰ Salys A. Die žemaitischen Mundarten // Tauta ir Žodis. 1930. Kn. 6. P.203; Šliavas J. Žiemgalos tyrinėjimai. Žeimelis. Vilnius, 1993. P.17. Kalbininkas Zigmąs Zinkevičius taip pat pripažįsta, kad 1348 m. Gedeikoniuose netoli Žeimelio minimi lietuviai. Žr. Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. Vilnius, Mokslas, 1987. P.25.
- ⁷¹ Jurgaitis R. Pašvitinio parapijos archyvas // Lietuvos istorijos metraštis. 2004 m. Vilnius, 2005. T.2. P.179–183.
- ⁷² Zabiela G. Lietuvos medinės pilys... P.199.
- ⁷³ Покровский О.В. Археологическая карта Ковенской губернии. Вильна, 1899. С.60; Kšivickis L. Žemaičių senovė. Kaunas–Marijampolė, 1928. P.40–41; Tarasenko P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas, 1928. P.209; LAA. T.2 (Piliakalniai). Vilnius, 1975. P.133; Šliavas J. Žiemgalių pėdsakais. Vilnius, 1996. P.62.
- ⁷⁴ Šliavas J. Žiemgalių pėdsakais... P.62.
- ⁷⁵ Ne visiškai aišku, ar tai du skirtingi, ar vienas upelis, turėjęs du pavadinimus. Žr. Šliavas J. Žiemgalių pėdsakais... P.14. Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas. Vilnius, 1963. P.124.
- ⁷⁶ Peleniškių piliakalnio pavadinimą kraštotyrimininkas J.Šliavas manė esant vėlesnės kilmės: „Dabartinis vietovardis Pelaniškiai yra lietuviškas, todėl, matyt, vėlesnės kilmės, galbūt, bylojantis, kad kadaise ši vietovė yra buvusi paversta pelenais, tatau rodo ir pelenų bei anglių sluoksnis piliakalnyje“. Žr. Šliavas J. Beržtalio–Lielupės kloniai, 1974 (mašraštis) // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius. F.152–4. L.117–118.
- ⁷⁷ 1770 m. Pašvitinio dvaro inventorių // Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F.12–3932. L.5–6.
- ⁷⁸ Gudavičius E. Baltramiejaus Hionekės kronikos duomenys apie Šiaulių žemę... P.60; Gudavičius E. Šiaulių žemė ir jos vieta Lietuvos valstybėje XIII–XIV a.... P.14; Batūra R. Šiaulių žemė karo su Ordinu metu: 1236 m. mūšio prie Šiaulių problemos... P.6; Batūra R. Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.... P.81; Baranauskas T. Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis... P.63.
- ⁷⁹ *Hermanni de Wartberge. Chronicon Livoniae. Hrsg. E.Strehlke // SRP. Bd.2. S.78.*
- ⁸⁰ Nors pritariama Dubysos pilies lokalizacijai Bubių piliakalnyje, tačiau žemėlapyje klaidingai nurodoma ją stovėjus prie Ventos upės. Plg. Mugurēvičs Ē. Priekšvārds // Vartberges Hermana Livonija hronika. Rīga, 2005. 14, 220 lpp.

- ⁸¹ Kšivickis L. Žemaičių senovė. Kaunas–Marijampolė, 1928. P.84–86; LAA. T.2 (Piliakalniai). Vilnius, 1975. P.43.
- ⁸² A. Šiaulių žemė (V–XIV a. archeologijos duomenimis) // ŠPD. Vilnius, 1986. P.16; Tautavičius A. Šiaulių žemė ir Šiauliai (V–XV a. archeologijos duomenimis) // ŠMI. Šiauliai, 1991. P.10.
- ⁸³ BH. S.37.
- ⁸⁴ Salatkienė B. Lieporių archeologiniai paminklai kaip žemaičių paribio kultūros atspindys // Istoriniai tekstai ir vietos kultūra. Šiauliai, Ryga, 2004. P.150.
- ⁸⁵ Tautavičius A. Šiaulių žemė (V–XIV a. archeologijos duomenimis) // ŠPD. Vilnius, 1986. P.19; Tautavičius A. Šiaulių žemė ir Šiauliai (V–XV a. archeologijos duomenimis) // ŠMI. Šiauliai, 1991. P.11. Išsipirkinėjimas kontribucijomis nuo galimų Livonijos ordino antpuolių istoriografijoje kai kada priskiriamas pabėgėliams kuršiams ir žiemgaliams. Žr. Gudavičius E. Šiaulių žemė ir jos vieta Lietuvos valstybėje XIII–XIV a. // ŠMI. P.14.
- ⁸⁶ „Anno 1358 idem Goswinus coacto exercitu castrum Dobitzen in Sailia in profesto conversionis S. Pauli destruxit pulchre edificatum, perieruntque ibi circa C capita virorum ferocum. Et duo fratres, scilicet Joannes Hane et Clawenbeke de menibus ad mortem sunt proiecti“ *Hermannii de Wartberge. Chronicon Livoniae.* Vartberges Hermana Livonija hronika, no latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ē.Mugurēvičs. Rīga, 2005. 88. lpp.
- ⁸⁷ Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995. P.158.
- ⁸⁸ Łowmiański H. Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego... S.77. Šiai lokalizacijai pritariama populiariamojo pobūdžio tekstuose. Žr. Čerbulėnas K. Gynybiniai arealai Lietuvoje... P.38 (žr. autoriaus sudarytą žemėlapi „Pilių išsidėstymas XIII–XIV a.“).
- ⁸⁹ Batūra R. Šiaulių žemė karo su Ordinu metu... P.8; Batūra R. Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.... P.83.
- ⁹⁰ Baranauskas T. Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis... P.63.
- ⁹¹ Gudavičius E. Baltramiejaus Hionekės kronikos duomenys apie Šiaulių žemę... P.60–62.
- ⁹² Gudavičius E. Lietuvos istorija. Vilnius, 1999. T.1. P.128. Iš esmės šio klausimo nenagrinėjęs, tokiai „Ceilos“ (Zelos) pilies lokalizacijai pritarė ir šių eilučių autorius. Žr. Jurgaitis R. Kur stovėjo Bučiūnų pilis?... P.12–13.
- ⁹³ LAA. T.2 (Piliakalniai). Vilnius, 1975. P.42. Plg. Batūra R. Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.... P.82.
- ⁹⁴ Batūra R. Šiaulių žemė karo su Ordinu metu: 1236 m. mūšio prie Šiaulių problemos... P.9; Batūra R. Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.... P.82–83.
- ⁹⁵ Atkreiptinas dėmesys, kad lotynų kalbos žodis „Zēla“ reiškia įtvirtintą vietą. Žr. Jokantas K. Lotynų-lietuvių kalbų žodynas. Vilnius, 1995. P.1096.
- ⁹⁶ Steponavičienė I. Dėl lietuviškų vietovardžių prūsinimo Kryžiuočių ordino raštuose // Baltistica. 1974. T.X (2). P.166.
- ⁹⁷ Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas (toliau – LATSŽ). D.2. P.354.
- ⁹⁸ Ten pat. P.361.
- ⁹⁹ Nors archeologinėje literatūroje Žeimelyje (Pakruojo r.) fiksuojamas piliakalnis, tačiau keistoka forma leidžia atsargiai žiūrėti į šį faktą ar net apskritai suabejoti jo egzistavimu. Plg. LAA. T.II (Piliakalniai). Vilnius, 1975. P.187–188, 207.
- ¹⁰⁰ Zajczkowski S. Studya nad dziejami Żmudzi wieku XIII. Lwów, 1925. Žr. žemėlapi „Żmudź w XIII i XIV wieku“; Tarasenko P. Lietuvos archeologijos medžiaga. Kaunas, 1928. P.231, 241.
- ¹⁰¹ 1599 m. Sielianių dvaro inventorius // Istorijos archyvas. XVI amžiaus Lietuvos inventoriai. Surinko K.Jablonskis. Kaunas, 1934. T.1. P.527–530.
- ¹⁰² 1596 m. Selenių ir Pašilės dvarų inventoriai // Ten pat. P.427–430. Tačiau neatmestina tikimybė, jog 1596 m. ir 1599 m. aprašomas tas patas dvaras.
- ¹⁰³ LAA. T.2 (Piliakalniai). Vilnius, 1975. P.150, 164; Salatkienė B. Kuršėnų krašto archeologijos paminklų ir jų tyrimų apžvalga // Kuršėnai. Klaipėda, 2003. P.20–21.
- ¹⁰⁴ Vitkauskas V.A. Kuršėnų šnektos ypatybės ir svarba kalbos istorijai // Kuršėnai. Klaipėda, 2003. P.424. Plg. Ochmanskis J. Senoji Lietuva. Vilnius, 1996. P.67.
- ¹⁰⁵ Apie Papilės kaip svarbaus centro reikšmę plačiau žr. Salatkienė B. Papilės archeologijos paminklai ir jų tyrinėjimai // Papilė. Vilnius, 2004. D.1. P.173–174. Beje, H.Vartbergė, aprašydamas Papilės pilies užpuolimą, mini „terram Popillen“. Žr. Hermannii de Wartberge. Chronicon Livoniae. Vartberges Hermana Livonija hronika, no latīņu valodas tulkojis, priekšvārdu un komentārus sarakstījis Ē.Mugurēvičs. Rīga, 2005. 90. lpp.
- ¹⁰⁶ BH. S.37.
- ¹⁰⁷ Nurodydamas, kad hidronimo „Swente“ kilmė galinti būti tiek kuršiška, tiek lietuviška, A.Salys nesiėmė spręsti, kuris variantas įtikinamesnis. Žr. Salys A. Die žemaitischen Mundarten... S.203.
- ¹⁰⁸ Salys A. Die žemaitischen Mundarten... S.203.
- ¹⁰⁹ Baranauskas T. Lietuvos medinės pilys rašytinių šaltinių duomenimis... P.63.
- ¹¹⁰ Jurgaitis R. Kur stovėjo Bučiūnų pilis?... P.12.
- ¹¹¹ Urtāns J. The sacral waters in Zemgale (Semigallia) // Pētījumi zemgaļu sēnatnē: rakstu krājums (Latvijas vēstures muzeja raksti Nr.10). Rīga, 2004. 89.–100. lpp.

- ¹¹² Ten pat. P.95, 96, 98.
- ¹¹³ *Batūra R.* Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.... P.78.
- ¹¹⁴ B.Hionekės minima „Swente“ su Šventąja Kurše sutapatino *Gudavičius E.* Baltramiejaus Hionekės kronikos duomenys apie Šiaulių žemę... P.60; *Gudavičius E.* Šiaulių žemė ir jos vieta Lietuvos valstybėje XIII–XIV a. // ŠMI. P.13; *Gudavičius E.* Mindaugas. Vilnius, 1998. P.171; *Gudavičius E.* Lietuvos istorija. Vilnius, 1999. T.1. P.128.
- ¹¹⁵ *Salys A.* Die žemaitischen Mundarten... S.203.
- ¹¹⁶ Kad pagrindinis antrojo 1348 m. žygio tikslas buvo Šiaulių žemė, sutinka ir *Gudavičius E.* Baltramiejaus Hionekės kronikos duomenys apie Šiaulių žemę... P.60.
- ¹¹⁷ Apie pavojaus signalų perdavimą uždegant laužus plačiau žr. *Batūra R.* Šiaulių žemė karo su Ordinu metu: 1236 m. mūšio prie Šiaulių problemos... P.9; *Batūra R.* Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.... P.70–71. Tačiau tokia sistema paprasčiausiai galėdavo nesuveikti ne tik netikėtų antpuolių metu, koks, beje, ir buvo 1348 m., bet ir esant nepalankioms oro sąlygoms. Be to, istoriografijoje pastebėtas lokalinis tokių pavojaus perspėjimo sistemų pobūdis. Žr. *Nikžentaitis A.* Rašytiniai šaltiniai apie lietuvių pilių sistemą XIII a. pabaigoje – XIV a. pradžioje // MADA. 1986. T.3. P.57; *Nikžentaitis A.* Nuo Daumanto iki Gedimino: Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai. Klaipėda, 1996. P.69 (Acta historica universitatis Klaipedensis. T.V).
- ¹¹⁸ Apie senąjį kelią, ėjusį iš Žagarės pro Sidabrę, plačiau žr. *Miškinis A.* Joniškis // Lietuvos TSR urbanistikos paminklai. Vilnius, 1981. T.4. P.69, 72. Plačiausiai Žiemgalos kelių tinklą tyrinėjo archeologas *Vasiliauskas E.* Žiemgalos prekybiniai keliai ir centrai VIII–XII a. // LA. 1999. T.18. P.79–99.
- ¹¹⁹ Hipotetiškai teigiama, jog iš senosios Sidabrės link dabartinio Peleniškių piliakalnio galėjo eiti kelias. Apie tai plačiau žr. *Vasiļausks E.* Jaunākie pētījumi Sidabrenes (Kalnjeles) archeoloģiskajos pieminekļos // Pētījumi Zemgaļu senatnē (Latvijas vēstures muzeja raksti Nr.10). Rīga, 2004. 113.–114. lpp.
- ¹²⁰ *Jurgaitis R.* Kur stovėjo Bučiūnų pilis?... P.12.
- ¹²¹ *Hermanii de Wartberge.* Chronicon Livoniae. Hrsg. E.Strehlke // SRP. Bd.2. S.75, 78.
- ¹²² *Zabiela G.* Lietuvos medinės pilyys. Vilnius, 1995. P.179–180.
- ¹²³ *Спрогус И.* Географический словарь древней Жомойтской земли XVI в. Вильна, 1888. С.327.
- ¹²⁴ *Kiaupa Z.* Šiauliai XV a. – 1795 m. // ŠMI. P.16–17.
- ¹²⁵ Ten pat. P.16.
- ¹²⁶ Plg. *Batūra R.* Šiaulių žemė karo su Ordinu metu... P.8 (žr. schemą).

Gauta 2005 12 05
 Parengta 2005 12 06

Robertas JURGAITIS

THE LAND OF ŠIAULIAI IN THE MIDDLE AGES

Problems of Localizing Extinct Castles

A b s t r a c t

In the present article the localization problems of the Šiauliai Land castles, destroyed during the crusade of the Livonia Order on 9 March, 1348, are discussed. It is noted that in the 3rd–6th decades of the 14th century systems of castles were established not only in Livonia (castles of Mežuotnė (1321), Duobelė (1335), Tervetė (1339), but also in the North Lithuania. In the middle of the 14th century, episodes of “the war for the castles” (the campaign of Algirdas, the Grand Duke of Lithuania, in Livonia in 1345; the crusades of the Livonia Order to the Lands of Papilė and Šiauliai in 1348, 1358, and 1359) in this region revealed not only the significance and failings of these defence systems, but also temporary changes in the war strategy.

The analysis of the second crusade route of the Livonia Order and the toponymy data of the written narrative sources (the chronicle written by Baltramiejus Hionekė, Hermanas Vartbergė in the 14th century as well as later compilations of Baltazaras Rusovas and Dionizijus Fabricijus in the 14th century) testify that the most likely places of the destroyed castles of the Šiauliai Land are as

follows: *Kulen (Kula)* in the Jurgaičiai Mound (Administrative unit of Meškuičiai, District of Šiauliai), *Businne (Bussike)* in the Peleniškių Mound (Administrative unit of Pašvitinys, District of Pakruojis), *Dobisen* in the Bubiai Mound (Administrative unit of Bubiai, District of Šiauliai), *Ceila (Zela)* in the Šilėnai (Seleniai) Mound (Administrative unit of Kuršėnai, District of Šiauliai). The reconstruction of the crusade route of the Livonia Order seems to testify that the castles of the Šiauliai Land which were northernmost and nearest to the border of Livonia (*Kulen, Businne*) were attacked first; later the southernmost castles (*Dobisen* and *Ceila*) were attacked. Such strategically considered tactics of the leaders of the Livonia Order answered their purposes since the defenders of the Šiauliai Land did not have enough time to prepare for the defence. Considering the circumstances of the mentioned crusade of the Livonia Order, it can be stated that the strongest castle of the Šiauliai Land in 14th century was the *Dobisen* Castle, which was destroyed not only in 1348 but also in 1358.